

Země zaslíbená

Řecko 7000 - 5500 před Kristem

20. září 1995 Dnes plavba na dlabaném člunu trvala téměř osm hodin. Vítr foukal proti nám, ale naštěstí jen na počátku cesty v zálivu Karystos a v jejím závěru v zátoce, kde leží městečko Marmari. Plavba byla klidná a relativně rychlá. Urazili jsme 25 kilometrů. Náš člun proplul v úžinách mezi ostrovem Euboia a menšími ostrůvky, kterých tu stále přibývá. Nádherná cesta! Plavidlo je vytaženo na břehu až za Marmari, kde jsme přistáli. To preventivně pro zkušenosti s Řeckou policií. Škrábeme brambory a po večeri vycházíme s kormidelníkem Tomášem Vobořilem do kopců. Překvapuje nás velké množství zeleně a upravené parcely s dlouhými schody. Vše je připraveno pro novodobou kolonizaci ostrova, kde tradiční způsob života pomalu vymírá. Setkání s faunou se omezila na metr dlouhou svlečenou kůži hada.

Shora je pěkný pohled na ostrůvky, které tvoří jakýsi záliv. Klid před přímým dosahem velkých vln dodává tomuto místu klidu. Není jistě náhodou, že tu vzniklo i novodobé osídlení. Nejvhodnějších míst ke kotvení není na ostrovech zase tak mnoho.

Vyšplhali jsme na náhorní planinu. V začínajícím šeru pozorujeme světla na řecké pevnině, kterou je už vidět. Cíl se zdá být na dosah. Natrhali jsme dobrá granátová jablka. Sleduji obyčejný život v malých usedlostech s několika málo domácími zvířaty. Působí stejným dojmem jaký znám z domova. Je nutno říct, že mám rád obyčejný život. Onu každodennost, kterou následujeme už od mladší doby kamenné.

Procházíme přístav, ale spíme až na pláži u člunu. Ve 23 hodin mne probudil lékař Láďa Rogozov, aby mi ukázal na mělčině fosforeskující plankton. Svítí, jen když člověk víří vodu. Jak symbolické...

21. září 1995 Vyjíždíme v 9 hodin. Jachta se vrací do Marmari pro pitnou vodu, proto na dlabaném člunu jedeme sami. Na klidné hladině plujeme velmi rychle. Jachta nás stále ještě nedohonila, proto za mysem plujeme dál. Před námi se odkrývá poslední přejezd, který nás dělí od pevniny. Teď je už třeba si vzdálenosti šetřit. Při-

stáváme na pláži bližší než jsme měli. Po příjezdu jachty se kapitán trochu zlobí, ale nám se to místo zdá stejné. Vylodění a polévka.

S kormidelníkem se opět jdeme podívat k mysu na moře. Fouká jižní vítr, který vytváří dost velké vlny. Dochází nám, že neznáme předpověď počasí a náš každý výjezd představuje riziko nesnížené zkušenostmi s mořem.

Na opačném konci zátoky jsme objevili několik usedlostí. To pro nás představuje hroznové víno a granátová jablka. V naší expediční stravě se vitamínů nedostává. Země kolem nás působí vyprahle.

Po návratu debatujeme s kapitánem na jachtě kotvící nedaleko od břehu. Čekáme na večeři, která se jako obvykle zpozdila. Cikády hrají tak hlasitě, že se v noci několikrát budím.

22. září 1995 Ráno se jdu podívat k mysu. Moře je klidné. Vyplováme v 7,45. Cesta ubíhá dobře. Během dvou hodin míjíme dva ostrůvky a blížíme se k mysu Marathon. Už za pár hodin uvidíme příjemnou písčitou pláž s borovicemi a želvami. Slavnou marathonskou pláž, kde se odehrála ve starověku ona bitva. Marathonský památník. Mykénskou mohylu. Zítra po sedmi posledních kilometrech doplujeme do našeho symbolického cíle v Nea Makri. Do místa osídleného na mořském pobřeží již v mladší době kamenné. V následujících dnech navštívíme archeologické muzeum v Athénách i Akropol. Setkáme se s naším velvyslancem i se zástupci polských a slovenských ambasad. S řeckými novináři na tiskové besedě. Zažijeme déšť a zimu jako rozloučení s Řeckem. Bouři na trajektu v Jónském moři. Nocování v Benátkách a pak z autobusu pohled na první skutečné stromy, které nám tolik chyběly. A pak i neslané nemastné oficiální uvítání u nás.

Ale to všechno nebude nic proti tomu, co prožíváme teď. Ještě je stále 22. září. Těsně před polednem. Po dvou hodinách pádlování jsem vystřídal a teď mám možnost sledovat náš člun. Dnes dosahuje rychlostní rekord - čtyři a půl kilometru v hodině. Motivace dává lidem silný náboj. Ale splývá i s jejich zkušenostmi s mořem a ovládáním jednoduchého plavidla. V hlavě mě straší dvě skutečnosti - člun má pouze hypotetickou podobu a dva úseky naší trasy jsme překonali s pomocí tažného lana naší doprovodné jachty. Osud ale bude milosrdný. Už příští rok v dubnu s Jirkou Milerem v Museo L. Pigorini v Římě uvidíme originál člunu z jezera Bracciano. A zrodí se plán vyzkoušet repliku postavenou podle originálu. A co se týká druhého bodu, někdy v těchto dnech vychází zářijové číslo britského prestižního časopisu *Antiquity*, kde C. Runnels a T.H. van Andel zveřejňují článek o bariérách na cestě šíření prvních zemědělských kolonistů.

„Gratuluju, tak se ti to podařilo dokázat“, potřásá mi rukou lékař Láďa Rogozov. Víím, že to není milosrdná lež, ale také víím, jak dlouho ještě bude trvat než uvěříme schopnostem dávných lidí plout po mořích. Bylo nutné všem ukázat, že to jde. Podobně jako to s jiným plavidlem a pro jiné odbobí ukázal Thor Heyerdahl.

A proto byla tato expedice. Díky, kluci.

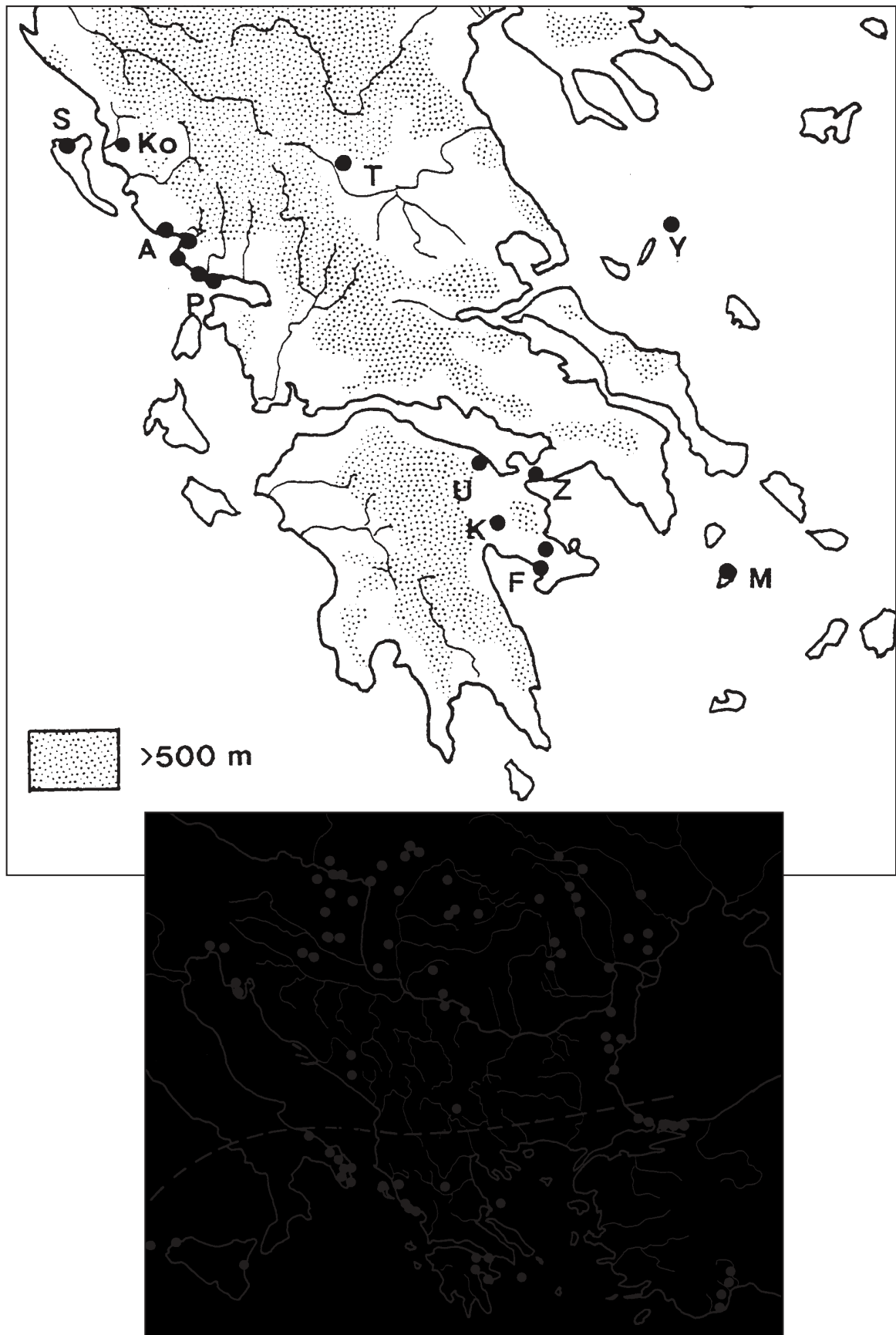

Existují domněnky o tom, že řecká pevnina byla osídlena migrujícími populacemi už ve střední době kamenné. **Mezolitická** sídliště jsou totiž většinou soustředěna při pobřeží, což dokládá jejich vztah k moři a námořní plavbě. Od staršího paleolitického osídlení je také dělí časová mezera, která vylučuje kontinuitu osídlení lovců a sběračů. Navíc tato oblast přímořského mezolitu je zřetelně oddělena i geograficky od soudobého osídlení ostatní Evropy. Původ zamýšlených migrantů však zatím zůstává neobjasněn, přestože v okolních oblastech je koncentrace lokalit ze střední doby kamenné doložena.

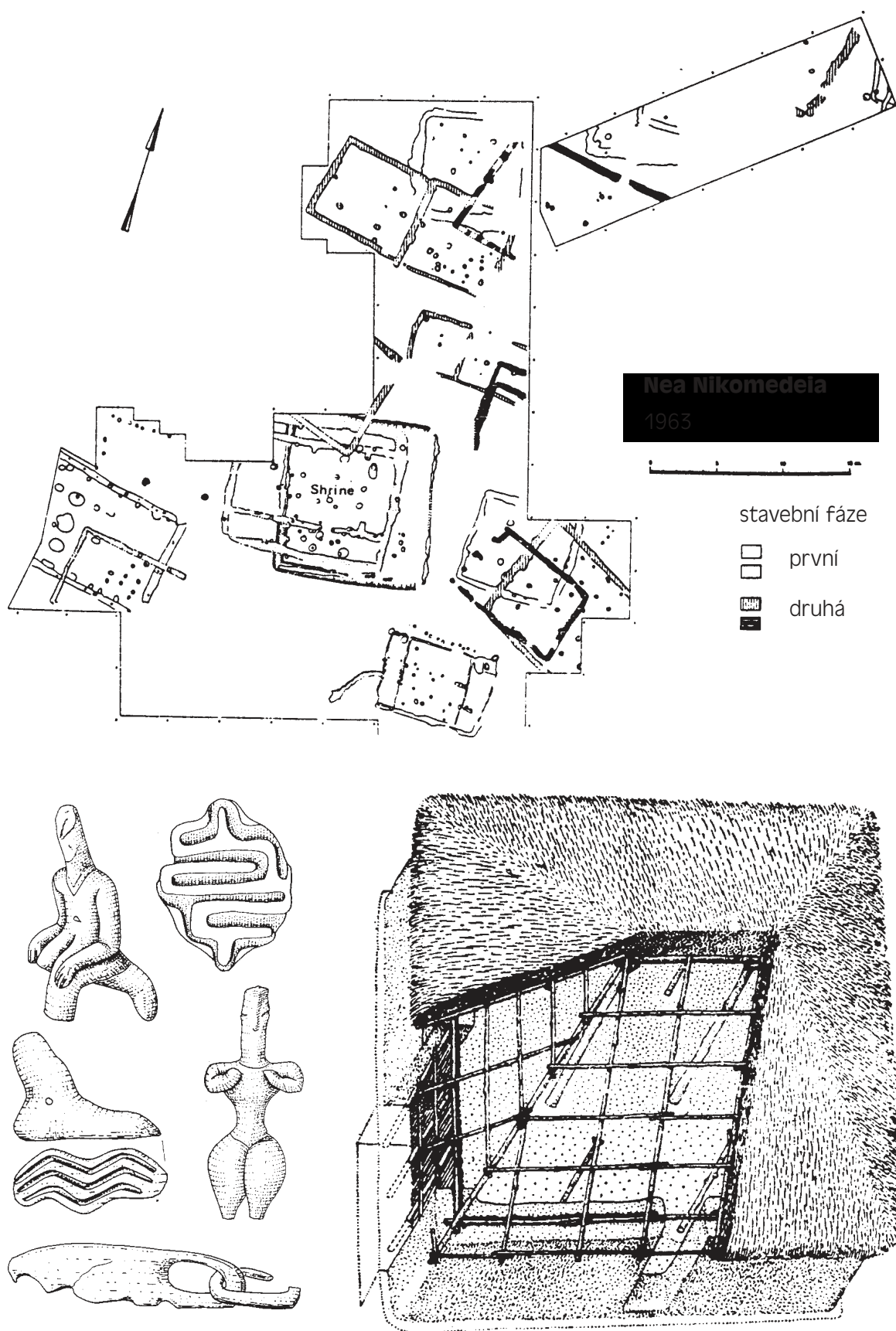
Lokality se vyskytují v naprosté většině v jižním Řecku. Znamená to snad tehdejší využívání krajiny se specifickými přírodními podmínkami? Snad ano, pokud naši představu nezkresluje stav poznání. A ten není povzbudivý, protože většina lokalit není známa z rozsáhlejších výzkumů. Výjimkou je jeskyně **Franchthi** v Argolidě v severovýchodní části Peloponésu. Je to velká jeskyně, která mohla být vybrána k osídlení právě pro její impozantní rozměry. Poprvé byla osídlena v mladém paleolitu okolo 20 000 let BC, kdy se hladina Egejského moře nacházela o 120 metrů níže než dnes a pobřeží se mohlo nalézat 5 kilometrů západněji od jeskyně. Pylové analýzy dokládají posun vegetace od stepní k listnaté, možná dubovému vlhčímu lesu. Člověk lovil divokého tura a osla. Možná to bylo na pobřeží nebo v kopcích za jeskyní, kde byly objeveny menší tábory. Další osídlení pokračovalo kolem 16 000 BC a od 12 000 BC. Les se rozšířil, byla lovena velká i malá zvířata, ryby, sbírány divoké obiloviny, zelenina a ořechy. Kolem 8000 BC byla mořská hladina asi o 38 metrů níže než dnes a jeskyně mohla být asi 2 kilometry od pobřeží. Kolem 7000 BC hladina stoupla na 25 metrů pod úroveň dnešního moře. Mezolitické vrstvy jsou 2 metry silné, relativně sterilní a kamenité a závěr tohoto osídlení není dobře rozpoznán. Hojně bylo využíváno mořských zdrojů, což dokládá přítomnost obsidiánu, kostí ryb, včetně velkého tuňáka. Ve vrstvách z mladého mezolitu přibývají rostlinné zbytky, což bývá někdy hodnoceno jako snaha po rozšíření zdrojů. Otázkou však je, zda toto porovnání není relativní, pokud dobře neznáme neúplně dochovaný obsah starších vrstev.

Možnosti zdrojů na středomořských mezolitických lokalitách jsou obecně hodnoceny jako menší v porovnání s východním Středomořím. Nezodpovězenou otázkou však samozřejmě zůstává, zda se mezolitické obyvatelstvo právě z těchto důvodů orientovalo na přijímání domestikovaných druhů.

V makedonské nížině v severním Řecku byl v šedesátých letech minulého století prozkoumán sídlištní pahorek poblíž vesnice **Nea Nikomedeia**. Místo bývá označováno jako nejstarší neolitické sídliště v Evropě. Vrstvy na lokalitě byly jen slabé, v nejhlubším místě nedosahovaly ani 60 cm. Horních 10 až 15 cm bylo navíc narušeno orbou, i tak se však podařilo identifikovat zbytky budov ze dvou fází zástavby. Domy stály na návrší nedaleko bažinatého jezera nebo zátoky a byly od sebe vzdáleny dva až pět metrů. Fáze osídlení byly od sebe odděleny naplaveninami.

Obr. 5.1 Mezolitické osídlení Řecka a jeho izolace oproti balkánskému mezolitu: **A** Acheron, **F** Franchthi a Koukou, **K** Kleisura (2 lokality), **Ko** Konispol, **M** Maroula, **P** Prevera (3 lokality), **S** Sidari, **T** Theopetra, **U** Ulbrich, **Z** Zaimis, **Y** Yioura (podle van Andel 2001, fig.5-6) ■

Obr. 5.2 Půdorys výzkumu v Nea Nikomedeia a rekonstrukce domu (podle Theocharis 1973, Fig. 180, 182) a artefakty z této lokality (hliněné sošky, opaskový uzávěr, hliněná razítka (podle Seferiades 1993). ■

Odkryto bylo 7 větších budov, z nichž 6 bylo obytných. Hliněné stěny nesla konstrukce z menších kúlů vzdálených od sebe 0,9 až 1,2 metru. Prostor mezi nimi byl vyplněn rákosovými otýpkami. Kúly nesoucí střechu a základy stěn byly zahlobeny 1 metr do země. Rozměry půdorysů těchto obydlí se lišily, jen dvakrát se opakuje čtverec o straně 7,6 metru. Největší stavba byla postavena v první fázi osídlení. Délka jedné stěny byla 12 metrů, byla rozdělena na tři prostory. Protože ležela u nejvyššího bodu pahorku a uvnitř bylo nalezeno 5 hliněných figur žen, mohl dům plnit náboženské funkce.

Lidé této osady pěstovali pšenici, ječmen a čočku. Mezi kostmi domácích zvířat převažují ovce a kozy, v malém množství byla zjištěna i prasata a hovězí dobytek. Doložen je i lov zvířat, ptáků a ryb. Znali luky se šípy a praky doložené stovkami hliněných projektilů. Při práci se používaly běžně broušené kamenné sekery, teslice a dláta, ze štípaných nástrojů jsou vedle univerzálních čepelí doložena škrabadla a srpové čepele. Z kostí se vyráběly jehly, šídla a rybářské háčky podobné nálezům z Malé Asie a Předního východu. Keramické nádoby jsou kvalitně vyrobené při velké škále tvarů a výzdoby provedené malováním a otisky prstů. Objevily se i antropomorfní nádoby s lidským obličejem, které mají rovněž předlohy na Předním východě. To se týká i ozdobných předmětů jako je kostěný opaskový uzávěr s háčkem a ouškem, hliněná razítka s motivy podobné těm z Çatal Hüyük. Z bílého mramoru a zeleného serpentinitu byly vyráběny drobné jehly. Ojedinělé jsou 3 figury žab vyrobené rovněž ze zeleného serpentinitu. Mezi hliněnými figurami převládá zobrazení žen, ale vyskytují se i figury ovcí a koz.

Hroby byly umístěny mimo budovy, často v odpadcích z domů. V některých případech se zdá, že mrtví byli uloženi sotva pod povrchem půdy. Do hrobů nebyly vloženy žádné osobní předměty ani potraviny. Byl zjištěn pouze kámen zasunutý mezi čelistmi mrtvého.

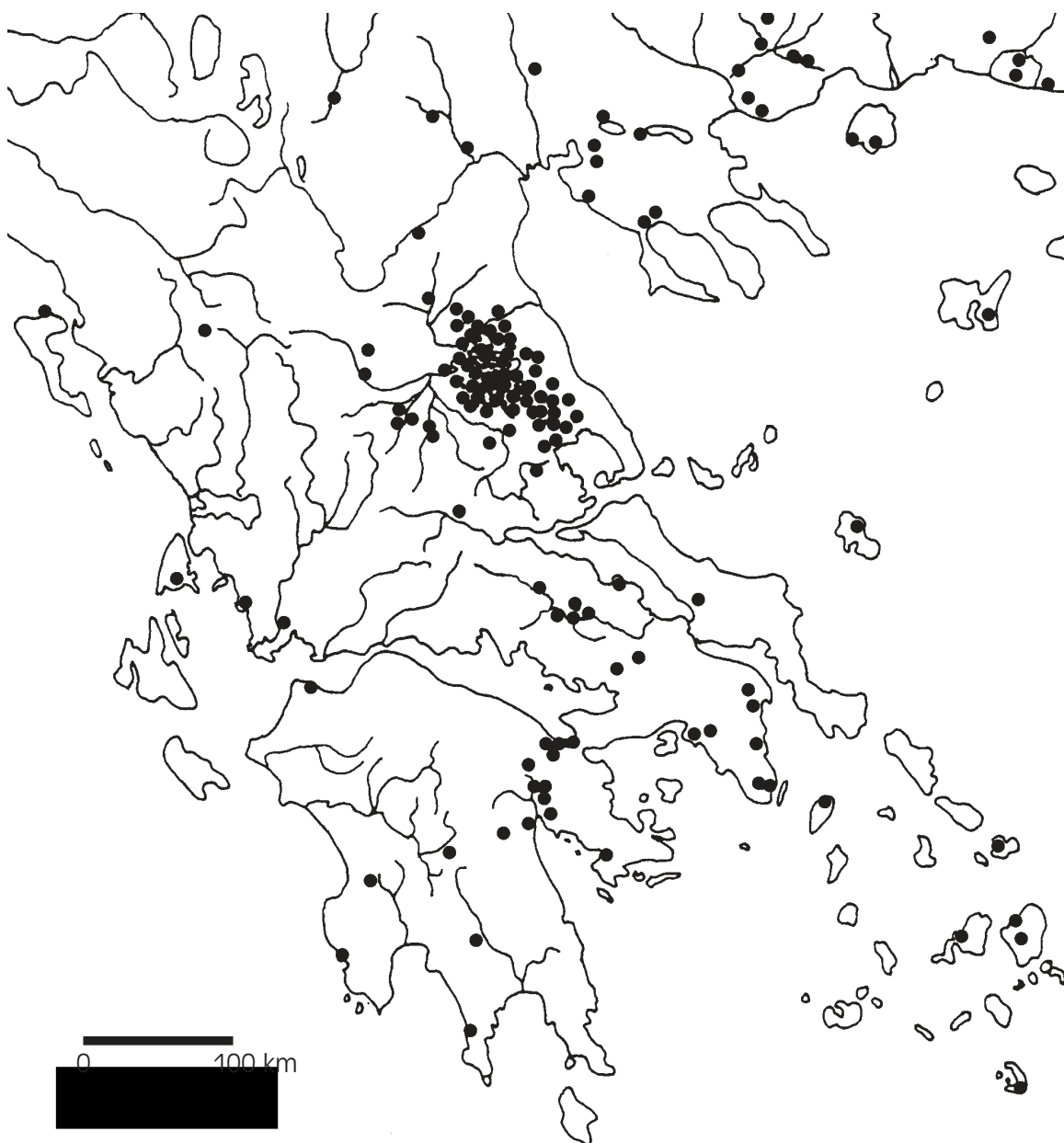
Sídliště představuje neolitický způsob života s rozvinutou architekturou známý v Malé Asii a na Předním východě, snad jen přizpůsobený evropským podmínkám.

Takto vyspělá se jeví jedna z nejstarších neolitických lokalit řecké pevniny, ale jaký byl celkový **rozsah osídlení?**

Neolitické osady se zpočátku nerozšířily ve všech oblastech pevninského Řecka. Nejstarší sídliště z doby po 7000 BC známe z Kréty a z Makedonie. Velké množství lokalit, ovšem mladších než 6500 BC, je známo z Thessalie. Střední a jižní Řecko se naproti tomu zdá být jen řídce osídleno. V severním Řecku východně od Makedonie nejsou známa neolitická sídliště starší než 6000 BC a jejich počet je nepatrný.

Ve východní části Thessalie je současným výzkumem doloženo na 120 tellových sídlišť z raného (EN) neolitu (starších než 6000 BC) a téměř 120 ze středního neolitu (6000 - 5500 BC). Stále není všeobecně přijímána existence „předkeramické“ fáze, kterou lze uvažovat např. na lokalitách Sesklo nebo Argissa. Těchto několik sídlišť bylo obýváno i ve fázi EN I, další významné lokality jako Otzaki nebo Prodromos jsou datovány až od fáze EN II. Sídliště Achilleion v jižní Thassalii začalo

v EN I a existovalo od 6400 do 5600 BC. Většina dalších sídlišť v této oblasti může být datována až do období po 6000 BC. Vzdálenost mezi lokalitami v Thessalii činí přibližně 5 kilometrů, sídliště však nemusela být obývána současně. Malý počet raných lokalit se týká i jižní Makedonie, Nea Nikomedeia je datována na přelom EN I/II a Servia do EN II/III.

Obr. 5.3. Raně neolitické osídlení Řecka (podle Runnels - van Andel 1995, fig. 1). ■

Problémy s datováním raně neolitických lokalit a jejich rozšířením se odráží do vysvětlení jejich původu. Klasická je spíše **kolonizační hypotéza**. Hlavním důvodem je především skutečnost, že všechny charakteristiky neolitu Řecka se nacházejí v oblastech přilehlé jihozápadní Asie. Mnohdy je uchována i kvalita těchto jevů, například stejně jako v Asii jsou i v Řecku početnější kosti ovcí a koz než divokých a dalších domestikovaných zvířat. Závažná je i skutečnost, že řecké území bylo zřejmě relativně řídkce osídlené kořistníky.

Změny zasáhly všechny části pevniny. I na již dříve osídlených lokalitách jako je Franchthi jsou evidentní doklady změn. Od divokého ječmene a ovsa se zde rychle přešlo k produkci domestikované pšenice jednozrnky, dvouzrnky a ječmene, místo lovu jelena, prasete a tuňáka se objevuje chov ovcí a koz. Začaly být používány keramické nádoby s plochým dnem. Hojně byl dovážěn obsidián a velké pazourkové čepele, nástroje se však změnily málo.

Nejintenzivněji osídlené pobřeží Thessalie je od moře přístupné ze zálivu Volos. Podobně jako jinde sahalo původně dál do vnitrozemí, ale pozdější nánosy posunuly pobřežní linii. To může měnit náš současný dojem. Zdá se však, že námořní plavba pro kontakty s touto částí Řecka mohla být významná.

Podle názorů anglosaských badatelů Runnelse a van Andela z konce osmdesátých let minulého století se od počátku 7. tis. BC šířilo zemědělství demickou difúzí z Anatolie do Evropy. Nepočtení kolonisté byli přitahováni novými prázdnými oblastmi a původní faunu a floru nahradili domestikovanými druhy z Anatolie. Motivem pro šíření zemědělství do Řecka však mohl být i obchod, výskyt surovin nebo geografické prostředí. Vyprodukovaný přebytek používali k obchodu s původními kořistnickými obyvateli, od nichž získávali především suroviny. Obchod probíhal mezi malými skupinami lovců a zemědělců. To nepředpokládá populační tlak při šíření zemědělství. Obchod však mohl přispět k rozvoji stavby lodí. Řecko bylo totiž ve spojení s Anatólií (domestikovaná zvířata a plodiny), ale i s jihovýchodní Evropou (pazourek, obsidián, mušle *Spondylus*). Kontakty mohly být oboustranné, například hovězí dobytek se mohl dostat do Anatolie z Řecka.

Akulturační hypotéza nabízí nejméně tři modely místních změn k neolitu bez kolonizace zemědělci. První uvažuje nezávislý vývoj v jihovýchodní Evropě, kde došlo i k domestikaci obilovin a ovcí a koz. Nejsou však doklady o tom, že by se v této oblasti tyto druhy vyskytovaly před počátkem neolitu. Druhý model předpokládá stěhování lovců a sběračů ještě před koncem mezolitu. Tato společnost měla tendenci usazovat se na místě, kontrolovat zdroje a vytvářet rozdíly v postavení jednotlivců. Tyto názory se opírají o nálezy mezolitických lokalit na Dunaji (Lepenski Vir) a etnografické paralely komplexních loveckých společností využívajících všestranné zdroje obživy. Právě tyto paralely však nejsou zcela zřetelné. Třetí model A. Whittleho naopak předpokládá mobilitu loveckosběračských populací, které měly velké schopnosti adaptace na prostředí, byly pružné v nutnosti přizpůsobit se změněným podmínkám, díky mobilitě dobře informované (lov tuňáků na moři a získávání obsidiánu), s možným etickým sdílením, jež upevňovalo motivaci k užívání získaných domestikovaných zvířat a pěstovaných rostlin. Domorodé populace také dobře znaly místní prostředí, což mohlo chybět nově příchozím. Důvody kontaktů a směny tedy byly, např. proteiny za uhlovodany v případě stravy a know-how v technologiích a surovinách.

Neolit se vytvářel podle A. Whittleho po dlouhou dobu. Ještě po 40 generacích byl v jednotlivých oblastech odlišný. Neolitické osídlení na území dnešního Turecka je velmi řídké a tato situace nepodporuje myšlenku populačního rozmachu zemědělců a jejich následnou kolonizaci evropského území. Jediným vysvětlením je

ukrytí takových sídlišť pod nánosy řek západního Turecka nebo velmi dlouhé plavby po moři z východního Středomoří jaké předpokládá V. Nikolov. I neolitické ostrovní sídliště na lokalitě Knossos se zdá být ve svojí době ojedinělé. Ve většině oblastí, jako je jižní Řecko nebo řecká Thrákie, lze předpokládat kontinuitu domácích populací. Kamenné štípané nástroje ve Franchthi se s počátkem neolitu změnily málo. A naopak, některé inovace jako výroba keramických nádob se v prvních tisíci letech měnily výrazně.

V této knize není preferován akulturační model. Důvody k tomu pro oblast Řecka jsou následující.

- 1.** Řídké bylo osídlení populacemi lovců i zemědělců. Populační tlak ani obchod však nemusely být jedinými důvody kolonizace. Motivem mohlo být zcela prosté hledání nejvhodnějšího životního prostoru. Proto docházelo ke vzdálenému pronikání zemědělských kolonistů až k opačným břehům Egejského moře, které bylo již v této době relativně dobře překonatelné. Ke kolonizaci dostačoval nepočetný náklad (především ovce a kozy), protože k přenosu podstatné části kultury stačily znalosti a zkušenosti kolonistů. V nových oblastech fungovala síť vzájemných vztahů a hodnoty identity a spolupráce. To udržovalo zemědělský charakter kultury se všemi prvky tzv. neolitického balíku. A postačovalo k ovlivnění nepočetných lovců nepočetnými zemědělci.
- 2.** Mimo sídliště byly v té době mobilní všechny populace (lovci i zemědělci), jinou otázkou je mobilita sídlišť, která však v tomto výkladu nehraje roli. Tzn. mohla být větší nebo menší.
- 3.** Znalost prostředí lovců by zemědělcům stejně nestačila. Mimo suroviny k výrobě štípaných nástrojů zemědělci potřebovali např. i vhodný odlišný materiál k výrobě broušených seker. Pokud se naučili vyhledávat tuto surovinu, nemohl být velký problém i v získání štěpných materiálů.
- 4.** Existenci kontaktů a směny mezi lovci a zemědělci nelze vyloučit. Otázkou však je, zda by know-how v technologiích a surovinách stačily k přenosu neolitického způsobu života. Dostaneme se k tomu v dalších kapitolách.
- 5.** Neolit nebyl ještě po dlouhou dobu jednotný a odlišoval se v jednotlivých oblastech. Inovace se při zachování svých základních rysů zaváděly v regionálních podmínkách, kterým se přizpůsobovaly. To se týká i výroby nádob. Není zcela správné vyloučit i možnost, že v některých oblastech, jako je střední nebo jižní Řecko, si inovace osvojilo místní lovecké obyvatelstvo. Bylo však už vedené a usměrňované blízkými kontakty se zemědělskými kolonisty. Rozdíl mezi původně příchozími a domácími obyvateli krajiny se mohl po desítkách generací setřít alespoň v základních rysech. To však nic nemění na skutečnosti, že bez příchodu kolonistů, kteří ovládali technologie a způsob zemědělského života, se proces nemohl obejít.

Odporovaly by tomuto modelu archeologické nálezy? Podívejme se na ně podrobněji.

Zatímco ve středním a jižním Řecku je **poloha sídlišť** rozmanitější, je obraz koncentrovaného osídlení Thessalie jednotnější. Území tvoří západní a východní pánve, které jsou v severojižním směru rozdělené řetězcem kopců. Severní částí nížin protéká na východ řeka Peneios. Její přítoky se větví v západní pánvi. V jižní části východní pánve bylo dříve velké jezero. Pylové diagramy určují dubový les za hlavní vegetaci. Klima vlhčí než je to dnešní nezměnilo polosuchý ráz východní části.

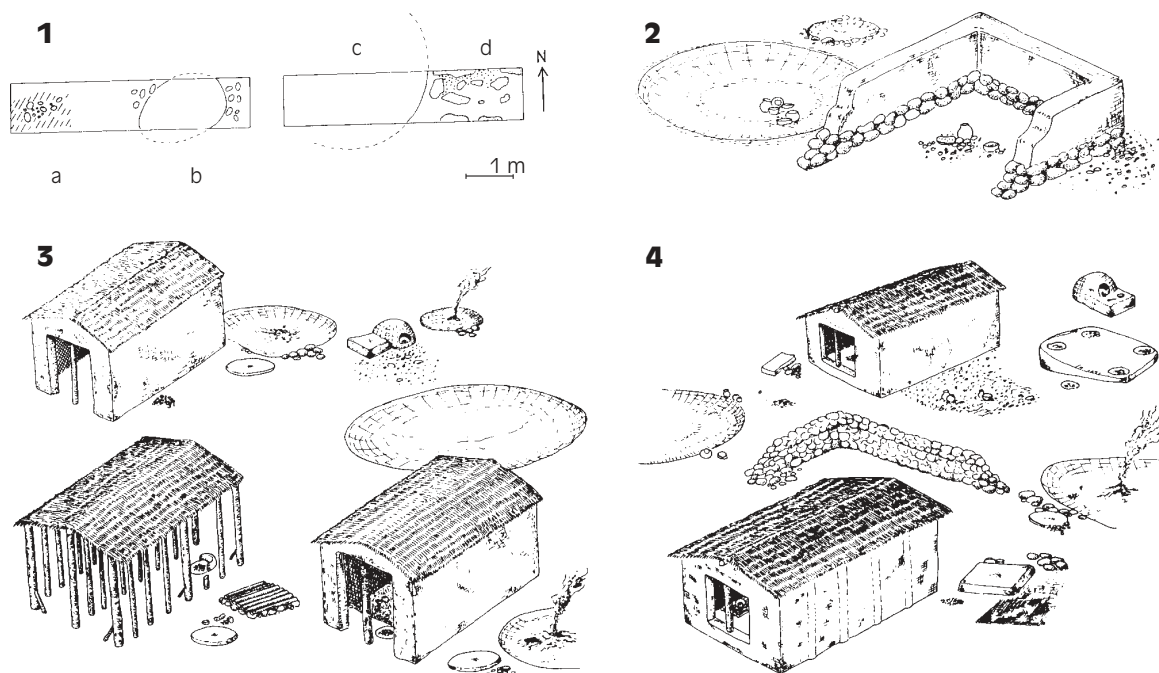
Většina tellů se nacházela v blízkosti stálé vody, asi dva známe z mořského pobřeží. Pedologický průzkum záplavových oblastí v okolí sídlišť určil, že raně neolitické lokality se pravděpodobně nacházely pod úrovní záplav. To by vylučovalo stálé osídlení těchto míst. Co ale víme o pravidelnosti takových záplav?

Ve východní Thessalii bylo archeologicky zkoumáno asi 20 lokalit z raného neolitu. Výzkumy jsou převážně omezeny na telly, z nichž zkoumají jen malou část. Proto jen málokdy mohou říci více o **podobě sídlišť**. Výjimkou je Sesklo, kde výzkum probíhal i mimo sídlištní pahorek. V části B byly zjištěny i slabé stopy osídlení v raném neolitu se zbytky kamenných základů obydlí. V části C bylo dokonce i předkeramické osídlení s „obytnými jámami“ a pozůstatky tří kamenných základů z EN I. Ve středním neolitu byly v části B postaveny uzavřené stavby s kamennými základy. Ve stejné době obyvatelé uzavřené stavby na „akropoli“ dokonce ohradili zdí.

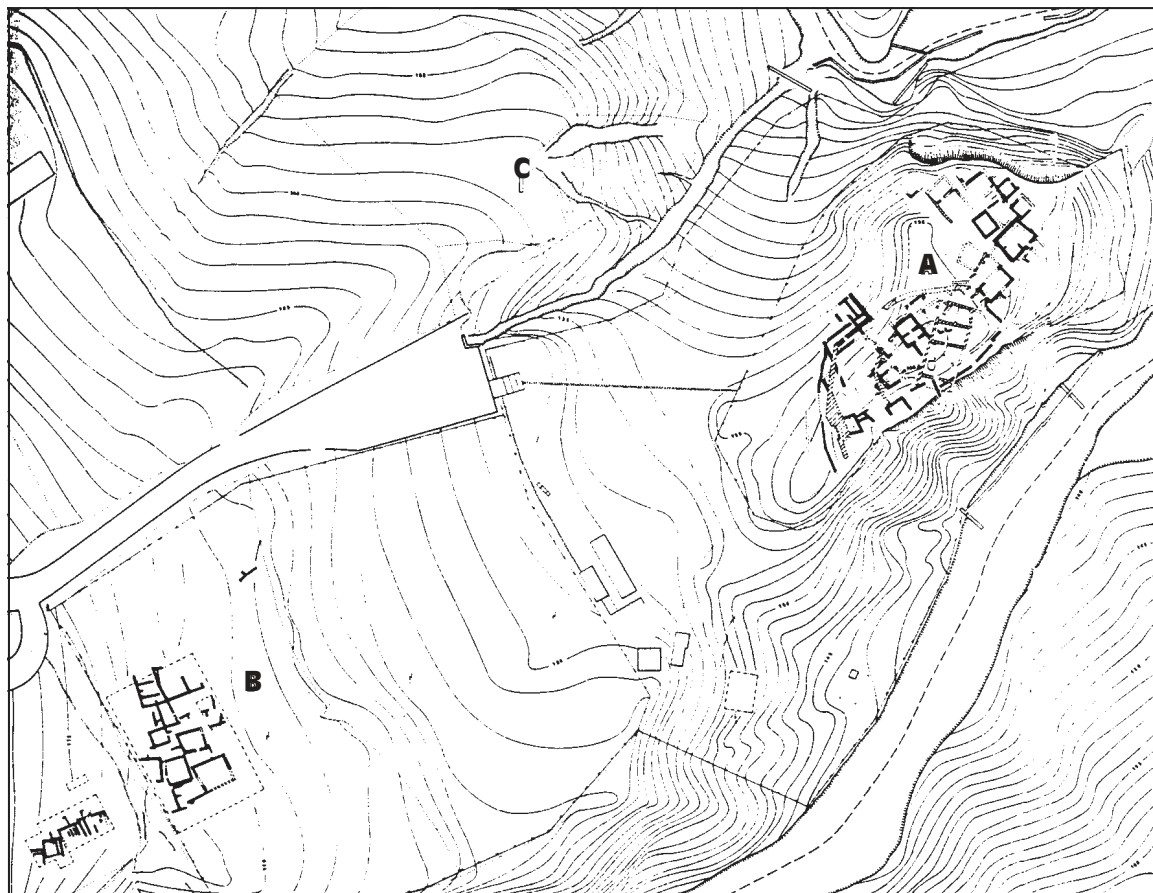
Některá sídliště byla opravdu velká. Průměrná plocha tellů z Thessalie mezi polovinou a jedním hektarem vede odborníky k odhadům o počtu 50 až 300 obyvatel na sídlišti. Pahorek v Sesklo má méně než hektar a Argissa na řece Peneios zaujímá plochu půldruhého hektaru. Taková plocha však jistě nebyla využívána najednou ve všech fázích osídlení.

Předkeramické vrstvy na lokalitách Argissa a Sesklo byly slabé a bez dokladů pevných základů domů. Dochovaly se jen jámy a jamky. Rozsah výzkumu však byl velmi omezený. V Soufli byly tři předkeramické vrstvy navzájem oddělené. Podobně v Gendiki byla slabá předkeramická vrstva oddělena sterilním souvrstvím.

I v raném neolitu jsou nalezené základy domů nepočtené. V Sesklo jsou doklady hliněných cihel a mazanice známy v protoru tamější „akropole“ až z EN III. V Achilleion byla vrstva Ia jen 20 centimetrů silná a jedinými stavbami byly „obytné jámy“. I v Achilleion byla zkoumána jen malá plocha sídliště. Nejstarší nálezy základů domu pocházejí až ze závěru fáze Ib. Tvořila je kompaktní mazanice na kamenných základech uložených v rýze. Uvnitř byly rozeznány mazanicové desky v kuchyňské části domu, pracovní část zase identifikovaly nejruznější artefakty. Byly nalezeny i dvě hliněné figury lidí. Malý kůlový dům půdorysu jen o málo převyšujícího 4 krát 2 metry byl nalezen ve fázi II. Kuchyňskou část bylo opět možné identifikovat podle ohniště vyloženého oblázky, mazanicové desky a velkého množství kostí ve východní části. Opět se vyskytly dvě hliněné sošky a zlomek antropomorfní nádoby a nástroje. Vybavení však bylo zachyceno i vně severozápadního rohu obydlí. Tam bylo ohniště, u něho drtidlo na obilí, brousek,

Obr. 5.4 Vývoj podoby sídliště rekonstruovaný na lokalitě Achilleion: **1** raná fáze Ib s jámami a mazanícovými deskami, **2** pozdní fáze Ib s nejstaršími základy domu, **3** rekonstrukce části sídliště ve fázi II, **4** rekonstrukce sídliště ve fázi IIIb (podle Gimbutas). ■

Obr. 5.5 Akropole (A) a sídliště (B) v Seslo (podle Theocharis 1973). ■

čerpáček, škrabadla a čepele, sekera, dvě sošky a zlomky keramiky. Na jiném místě byla nalezena jáma s kostmi, hliněná plotna dlážděná kameny a další jáma. Ještě v průběhu stejné fáze (asi po 25 letech) byl jižně postaven jiný malý kůlový dům. Na místě původního domu bylo kruhové ohniště s přilehlou tvrdou udusanou plochou. Ve fázi IIIa se na zkoumané ploše nenacházely základy domu, pouze jámy, nepočetné artefakty a spálené vrstvy. Až ve fázi IIIb se opět objevuje kůlový dům, ohniště, jámy, hliněné pece a hliněné plochy, vše s velkým počtem artefaktů a sošek.

Jiným typem lokality je Nea Nikomedeia. Snad šlo o zárodečnou fázi tellu, protože sídliště bylo osídleno jen ve dvou fázích. V první vrstvě byly dochovány větší domy mezi nimiž se nacházely stavby menších rozměrů. Velký dům měl dvě vnitřní přepážky a mezi nálezy byly doloženy neobvykle velké kamenné broušené sekery, dva depoty stovek nepoužitých pazourkových čepelí, několik stovek hliněných disků a pět ženských sošek. Zdá se, že mohlo jít o svatyně.

Prostorová odlišnost domů je známa i z lokality Sesklo, kde se mimo pahorek nacházely stavby se spojenými zdmi a na vlastním tellu byly volně stojící a dlouhodobě osídlené domy. Musí jít nutně o doklady sociální diferenciaci jak se někdy předpokládá?

V sídlištních areálech se opakovaně ale nepravidelně objevují **pohřbení** mrtví. Pohřebiště mimo sídliště zatím nebyla objevena, a proto musíme počítat s více způsoby zacházení s mrtvými. Většina těl byla pohřbena kostrovým způsobem, z Thessalie jsou známy i žárové hroby a v Prodromos jsou doklady druhotného pohřbívání. Na sídlišti byl mrtvý uložen většinou v jednoduchém hrobě, často v blízkosti domů nebo i pod jejich podlahami. Ve většině hrobových jam byl uložen jen jeden jedinec, v Nea Nikomedeia byly i společné hroby žen a dětí.

Mezi pohřbenými je celá věková struktura populace a zastoupena jsou obě pohlaví. I děti jsou pohřbeny ve vlastních hrobech, jak je to doloženo např. v jeskyni Franchthi. Pohřební milodary byly většinou velmi jednoduché a nepočetné. Za současného stavu poznání je skutečně nejpravděpodobnější vysvětlení, že mrtví byli zahrnuti do sféry živých. Tak byly udržovány vazby mezi živými a mrtvými, podobně jako to známe z lokalit Předního východu.

Významným zdrojem poznání je i **materiální kultura**. O kamenných nástrojích máme dobré doklady ze severního Řecka. Lidé používali jednoduché malé čepelové nástroje a malé broušené sekery. Na lokalitách Achilleion a Anza mají sekery délku pod 10 centimetrů. Pylové diagramy sice neukazují lidský dopad na lesy v této fázi, ale to nesvědčí nic o nižší účinnosti těchto nástrojů. Velké sekery zřejmě skončily většinou mimo sídliště. To že existovaly, známe dobře ze zvláštního uložení rozměrných seker v domě v Nea Nikomedeia.

Zdá se, že technologie výroby štípaných nástrojů na předkeramických thessalských lokalitách byly ve srovnání s jeskyní Franchthi odlišné. Počet těchto nástrojů na sídlištních je relativně malý. Depoty čepelí z Nea Nikomedeia jsou výjimečné. V předkeramické fázi na lokalitě Argissa byly používány čtyři kategorie

Obr. 5.6 Keramika řeckého raného neolitu (podle Theocharis 1973, Seferiades 1993). ■

materiálu. Místně dostupný jaspis byl zpracováván na úštěpy a nepravidelné čepele. Hnědozelený pazourek pocházející pravděpodobně z hor na západě sloužil k výrobě čepelí. Z medově zbarveného pazourku byly vyráběny jen pravidelné čepele. Zdroj této suroviny pravděpodobně nebyl místní a možná byly čepele importovány. Z obsidiánu pocházejícího z ostrova Mélos byly vyráběny čepele a čepelky. Dovážena byla zřejmě připravená jádra. Naopak v Achilleion je doloženo jen malé množství obsidiánu a vyskytuje se až od konce fáze Ib. Z odkrytých vrstev pochází jen 27 kusů. Obsidián se však dostal na severu až do Thessalie. Jeho množství se vzdáleností od zdroje ubývalo. Použití zanedbatelného množství obsidiánu nedokážeme dobře vysvětlit, uvážíme-li, že k dispozici byly i místní materiály. Musely to být jiné než praktické důvody, které spojovaly jednotlivé osady. Překvapující je i okruh těchto znalostí terénu již od počátku neolitu.

Stejně jako v jiných oblastech je i v Řecku nejpočetnějším artefaktem keramika. V Achilleion byla keramika nalezena v domech, u ohnišť a pecí, na dvorcích i odhozená v jamách. V nejstarších vrstvách byly objeveny jen otevřené kulovité misky, ale od fáze Ib jsou doloženy i misky na nožce a nejstarší malovaná keramika. Téměř všechna keramika byla vypálena. Nové tvary, nádoby větších rozměrů a více malované keramiky je doloženo až později. Keramika však byla v každém případě velmi početným artefaktem. Na tellech severněji a v jeskyni Franchthi se produkce nádob zdá být nižší.

K čemu keramika sloužila? Část nádob v Achilleion byla špatně vypálena. Podle A. Whittleho keramika sloužila spíše k přípravě a podávání potravin než k vaření. Prstence na dně nádob dokládají, že byly vyrobeny k postavení na rovnou plochu. Poháry z Thessalie připomínají tvary na tekutiny.

Existuje bohužel jen malý počet analýz, ale zdá se, že keramika byla většinou vyráběna místně. Výjimky existují, ale až ze závěru středního neolitu v Sesklo. Malovaná keramika z vlastního pahorku byla vyráběna z lepšího materiálu než nádoby ze sídliště pod ním. Lepší nádoby představuje malovaná keramika Prese-sklo a Sesklo kultury v Řecku. K tomu však došlo až po delším vývoji, kdy se na počátku nacházela keramika jednodušších tvarů, někde s časovou fází nemalovaných nádob. Teprve v raném a středním neolitu byla vytvořena větší škála výzdoby a tvarů. Zároveň vznikaly regionální odlišnosti ve stavbě keramiky v západní Makedonii, Thessalii, Boiotii a Peloponésu, ale na druhé straně jsou doložena nejméně čtyři shodně zdobená hliněná razítka ze všech koutů Thessalie. Široké kontakty tedy musely existovat, ale keramika odrážela identitu a věrnost k určitému teritoriu.

Zvláštním typem artefaktu doloženým na mnoha sídlištích jsou sošky z pálené hlíny, někdy i z kamene a kostí. Většinou jde o malé stylizované postavy lidí a občas i zvířat. Lidské postavy jsou zachycené vzpřímené, dřepící nebo sedící. Části těla jsou pouze naznačeny, paže často přimknuté k trupu nebo založené. Obličej je nejčastěji zobrazen rovněž schematicky, jen občas zachycuje individuální výraz.

Hlava vyčnívá, pohlavní znaky jsou přehnaně zvýrazněné. Klobouky, vlasy, šaty a abstraktní výzdoba jsou zobrazeny plasticky, rytím nebo malováním. Pokud byla ztvárněna zvířata, jsou čtyřnohá s rohy a ohonem. Některé rysy jsou i regionální, např. hůlkovité hlavy lidských postav v Thessalii jsou odlišné od sošek středojižního Bulharska. Některé znaky jsou i chronologicky citlivé, např. „obilkové oči“ v Sesklo od středního neolitu.

Sošky se nacházejí na sídlištích, zpravidla jsou ve zlomcích roztroušeny po celé lokalitě. Pět sošek nalezených ve velkém centrálním domě na lokalitě Nea Nikomedeia je někdy důvodem k interpretacím, že šlo o svatyni. V případě sošek samotných převládá vysvětlení považující je za bohy, duchy nebo jiné mýtické postavy. Ženské postavy jsou spojovány s bohyní - matkou a úrodností či plodností. Různost jejich zobrazení pak dává podněty k úvahám o celém pantheonu bohyní matek, z nichž každá mohla mít specifickou úlohu. Mužské sošky jsou pak vysvětlovány jako mužští bohové. Jedním z nových současných výkladů je ten považující sošky za figury předků. Jejich úkolem by bylo představovat původ a vazby předků a vést duši zemřelých ze světa živých. Jiný je považuje za představitele konkrétních jedinců. Společné znaky z geograficky vzdálených lokalit by pak mohly být brány jako projevy kontaktů mezi jedinci, rodinami nebo příbuznými skupinami. Podle dalších názorů mohly vyjadřovat osobní identitu a být používány například při iniciačním obřadu nebo narození. Nejobecněji mohly sošky odrážet identitu a původ a zajišťovat rozdíly mezi lidmi, mezi lidmi a zvířaty nebo mezi lidmi a duchy mýtického světa. To vše bylo důležité pro udržování neolitického způsobu života.

K tomu mohly sloužit i další předměty, se kterými si obvykle archeologie neví rady - kamenné a hliněné kuličky a korálky, hliněné lžice, razítka nebo náramky z mušle *Spondylus*. Ta byla dopravována daleko na sever a objevena i v raně neolitických vrstvách na lokalitě Anza. Hlavní čas jejího výskytu však měl teprve přijít.

Důležité postavení v **obživě** neolitických obyvatel Řecka měly domestikované plodiny a zvířata. Pšenice, ječmen a zelenina doplněné ovocem a ořechy, ovce a kozy, hovězí dobytek a prasata doplněné lovem divokých zvířat. Známe jejich výčet, ne však skutečný význam v tehdejší hospodářství. Málo tedy víme také o míře zastoupení zemědělských produktů na počátku neolitu, v každém případě však byly některé domestikované druhy do Evropy importovány. Zcela jinou je samozřejmě otázka, nakolik musí být přítomnost domestikovaných druhů spojena s usedlým způsobem života.

Mezi domácími zvířaty se někdy uvažuje o místní domestikaci hovězího dobytka a prasat, což je doloženo v Achilleion. Tato skutečnost však samozřejmě nic neříká o původu lidí, kteří je chovali. Mohli to být kolonisté i domácí obyvatelé. Důvody tohoto jevu jsou spatřovány ve schopnostech prasat, která není možné hnát z místa na místo. Oba druhy byly „po ruce“ v divoké formě. Jejich počet směrem na sever začíná převládat nad ovci a kozami. Co to znamená?

Mezi kostmi domestikovaných zvířat převládají na sídlištích pozůstatky mladších zvířat, což by mohlo znamenat, že byly drženy pro maso. V Achilleion to byla například prasata. Rozbor kostí z Prodromos v západní Thessalii dokládá, že některé kusy masa zde pravděpodobně nebyly konzumovány, ale pohybovaly se v síti sídlišť.

Z pěstovaných plodin je doložena pšenice jednozrnka a dvouzrnka, ječmen a čočka, hrách a vikev, občas i oves a proso. V nejpravděpodobněji divoké formě je doloženo i používání fíků, hrušek, žaludů, hroznového vína, mandlí a pistácií. O samotném pěstování toho však víme velmi málo. Podle karbonizovaných zbytků zbytků plodin se zdá, že jednotlivé druhy byly sklizeny odděleně. Na lokalitě Servia byly hojně doloženy pšenice jednozrnka a čočka v požárové vrstvě na podlaže jednoho z domů. Jaký skutečný význam měly, nevíme. Nejasné jsou výnosy z polí i jejich umístění. Pokud ležela u sídlišť, musela být mnohá sezónně zatopená vodou v záplavových oblastech. Nebo to byl záměr? Na povodňových usazeních se mohlo pěstovat v Argissa i Nea Nikomedeia. Na některých lokalitách se však zdá být málo plochy pro políčka, jako v Sesklo nebo Achilleion. Byla tato pole dál od sídliště nebo obyvatelé takových sídlišť využívali zásoby sklizené u jiných osad?

Obilí mohlo být používáno pro přípravu placek, nekvašeného chleba, kaší nebo k vaření piva. Tato strava mohla být doplňovaná masem, divokými plodinami a dalšími sbíranými zdroji. Skutečnou podobu neolitické stravy neznáme, proto by bylo předčasné hodnocení, zda byla chudší než strava kořistníků. Mohla však být jiná a připustíme, že i strava může být návykem, který se udržuje po generace. Její změna může být přijímána jednoduše nebo naopak velmi komplikovaně. Pozici kořistníků v této problematice však zatím hledat nemůžeme.

